

БЕРЕЗІВЬ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ

9-12 '93

*ЛЕОНІД ТАЛАЛАЙ.
Поезії.*

*Документальні записи свідків
голодомору '33.*

*НАТ ШАХНЕР.
Вчора, сьогодні, завтра.
Науково-фантастичне оповідання.*

Українці, хто ж ми є?

*ГАЛИНА ГОРДАСЕВИЧ.
Одної матері діти.*

ВИМОРЕННЯ ГОЛОДОМ

ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВІДЧЕННЯ

Вже нема хуторів і держав,
Тільки трупи в житах, тільки трупи
Та від хрипу кривава іржа,
Що замкнула посипілі губи.

Є. Маланюк. А.Д. МСМXXXIII¹.

Політична система соціалізму, колективізація, сталінський терор спричинилися до страшно́ї трагедії на Україні, яку не пережив жоден народ світу за всю цивілізацію. І про винуватців штучного мору, насланого, говориться у спогадах. Та сили ті наче віддалені за ширмою, про них між іншим йдеться. Найбільше ж враження — це від самих виконавців — може, тому, що робили це односельці, часто сусіди, свої ж таки люди. Буксирні бригади, так звані активісти, посіпаки, що виступали під найменням червоної мітли, ті, які викачували хліб, — наймізерніші, найбридкіші, найледачіші, найбільш зневажані люди села. Мені говорили (кінець 60-х років), що в Стельмаховому селі Дяківцях очолював актив по вимітанню хліба гицель, собашник. Та як почали від крайньої хати, яка вдовина, та до кінця — вимели все, навіть з горщечків крупа де яка була — забирали. Особливо в навколишніх селах, — вимирали геть усі чоловіки. Жінки подекуди вижили. На здивоване моє запитання місцевий учитель біології дав таке пояснення. Можна помітити, коли гине квітка, то спершу чоловіча стать — тичинка, а потім маточка. Очевидно, природа вкладає в жіночу сутність певний резерв: коли все гине, — в ній продовжується життя. Буксири поводили себе часто звиродніло, просто знущалися з нещасних, витягували з печі якесь вариво і розбивали горщик серед хати, або в чавунець з борщем малу нужду справляли.

1 *Року Божого 1933.*

Моральний занепад особистості, що почався від 1917 року, спалахнув з новою силою. Письменники наші, зокрема в діаспорі, відобразили страхіття українського народу. Як зразок наводимо рядки з поеми «Прокляті роки» Юрія Клена, автора, що вцілів з 30-х тільки тому, що виїхав за кордон:

*Хто знав, хто вів смертям і стратам лік?
Де фільм, який нам показав би голод?
Отой проклятий 33-й рік?*

Були й у нас пророки, що застерігали. Первоначально сліпці попереджували зрячих у псалмах: «І будуть і глади і мори, і братська кров потече».

Або:

— Скільки Вам лет, женщина?

— Та скільки... Помню, як царя скинули, то ходила я в перший клас. І вчителька плакала і казала нам: «Не того я, дітки, плачу, що царя жалко. Я за вами плачу, бо багато крові проллється і багато з вас сиротами останеться».

— Понятно, мамаша, понятно...

(З розмови президента АН Б. Патона з Ганною Трохимівною С. у його кабінеті на Володимирській 1972 р.).

В. Винниченко 1926 року констатував: «З большевицького червоного яйця на очах вилуплюється фашизм».

Та хто тих пророків слухав!

Про голодомор 33-го року, хто цікавиться, можна прочитати обширну літературу. Найпершими на лихо відгукнулись кобзарі — знаменитий Єгор Мовчан співав:

*В тридцять третьому году
Іли люди лободу.
Пухли люди із голоду —
Помирали на ходу.*

(Повний текст — Наше слово, Варшава, від 4.02.89; Слово і час, 90'10).

Стають доступними і публікації Заходу. Про повісті митців з діаспори У. Самчука «Марія», В. Барки «Жовтий князь», як і Б. Хандроса «Мор», не підіймається рука написати «художні твори»: так з них виникають дійсні події і справдешній біль. Жахливу трагедію, як його діда з'їли в посадці, сповів у повісті Сергій Плачинда (Київ, 90'6). Це ж і про свого діда пише наш земляк з Канади Яр Славутич (Місцями запорозькими. Едмонтон. 1985).

Відомий поет і професор склав у 1988 році в Нью-Йорку свої свідчення перед міжнародною комісією для розслідування голоду (лютий, 1990). З його праці з'явився і змістовний огляд «Голодомор в українській літературі Заходу» (Слово і час. 91'7).

Сьогодні вже й наші історики не хитромудрують — донедавна їм взагалі не велено було визнавати сам факт голодомору! — про причини 33-го: мсв, прорахунки в господарюванні, економполітиці, відступ від ленінської лінії тощо. Та всі пристають до думки, що голод — від геноциду. Україну і її народ слід було поставити на коліна, навіки втихомирити.

Тут і потоплення чорноморської ескадри, і Крути, і кривавий бенкет у Києві червоного командарма Муравйова, психопата і садиста, розстріляного своїми у Сибірську, і злочинське нищення на початку 1921-го визначних людей —

Леонтовича, Мурашка, Чупринки, Семиренка. Та й Короленко, мабуть, не своєю смертю вмер. А розправа з повстанцями, зокрема на терені дій Махна, і не тільки; пасткою для багатьох стала облудна амністія! А скільки було втягнуто агентами ДПУ в зарані приречені повстання (у причетності до того органів на переломі 20–30 хвастливо зізнавався Д. Мануїльський). Повставали й жінки — на Полтавщині, Кубані.

Оповіді з тих літ — це юдоль сліз і скорботи. Сучасна людина, коли до них доторкнеться, вона вже не може лишатись як перше, вона знетямлюється і дивиться на життя по-іншому.

У книжці «Стежками на Голготу» Дмитро Соловей подає уривок із спогадів професора харківського університету Федора Рябокonia. Його батько жив у селі Лисича Карлівського району на Полтавщині. Кожної середи батько приїздив, і по високих спекулятивних цінах «з-під поли» син купував йому для сім'ї 16 кілограмів житнього борошна. Цим він годував, крім себе, брата-агронома, невістку та двох дітей-онуків. Батько розповідав жахи, які творились на селі від голоду. Але перед Великоднем батько не приїхав. Проф. Рябокoнiнь збирався поїхати в село довідатися. Аж нарешті батько приїхав, але ледве живий.

— Що з вами, тату? Чого це ви так довго не приїздили? Що там у вас діється в Лисичій? — питаю.

— Та нічого такого не діється, — відповідає, — а оце на тому тижні ходив одвідати Орину (сестру Рябокonia) в Сморожчину (Васильківська волость на Полтавщині) та зайшов до хати, аж вона лежить на полу мертва, а коло неї двоє дітей теж мертвих, а він (зять) теж лежить мертвий на лаві. Вийшов я та почав скликати людей, щоб допомогли поховати, та ніде нікого не знайду, бо всі сусіди або померли, або лежать знесилені голодом і борються з смертю. Так я сам тоді у садочку за хатою викопав яму в метр завглибшки, бо сили на глибшу не вистачило, та й поховав їх усіх разом і земелькою зверху присипав. А після того і сам ледве у полі не загинув: не було сили, щоб додому дійти...

— Та чого ж вони повмирили? — питаю. — Я ж ще восени чув від самої Орини, що в них добре вродило і що хліба та картоплі у них було досить. Як же це воно так сталося?

— Та як там сталося, — відповідає батько. — Він же (зять) одноосібник, не пішов до колгоспу, так на нього наклали продподатку 100 пудів збіжжя. Він виконав цей податок. Тоді перед Різдвом наклали на нього ще 200 пудів. Але в нього не було не те що 200, а й 20 пудів. За невиконання державного розпорядження йому загрозили тюрмою. Так він тоді продав корову, коня і деяку одежину, купив 200 пудів зерна й віддав податок. Тоді вони у лютому місяці надіслали йому сповіщення, щоб здав державі ще 300 пудів. Зять одмовився від виконання цього третього податку, бо вже ніде нічого не було, та й сам уже ходив пухлий від голодування. Тоді до нього прийшла комісія шукати хліб. Ніякого хліба та комісія не знайшла, але забрала торбу пшона та горщечок квасолі, що їх виявила на горищі... Оце і все.

Але потім батько згадав ще про лист десятирічної дочки його сестри Зіни, що вже померла разом з матір'ю. Але листа передала йому раніше, за два тижні до смерті, адресуючи й звертаючись до Рябокonia. Вона писала:

«Дорогі дядю!

У нас немає хліба і немає чого їсти. Батько охляли з голоду і лежать на лаві, не встають. Мама осліпла з голоду і нічого не бачить... Мені дуже хочеться хліба.

Візьміть мене, дядю, до себе в Харків, бо я вмру од голоду. Візьміть, я ще маленька і хочу жити, а тут я умру, бо всі вмирають».

«Прочитавши цього листа, — пише проф. Рябокін , — я стояв остовпілий серед хати. Я не знав, куди мені подітися і що робити. У голові весь час мозок свердлив: «Я ще маленька і хочу жити... Візьміть мене до себе».

Згадуючи про 1933 рік, лікар розповів О. Воропаю (автор відомої праці в 2-х томах «Звичаї нашого народу»):

«Я працював тоді в головній клініці міста Дніпропетровська і мав нещастя кожного ранку оглядати мертві тіла з дніпропетровського «Табору смерти». (Цей табір був для тих, ще живих, кого міліція збирала по вулицях і звозила до табору, обгородженого дротяною сіткою). «Вночі, — казав далі лікар, — померлих привозили вантажні машини НКВС і звалювали купою в «мертвецькій». А далі розповів, що на спеціальних зборах медичного персоналу було попереджено, що суворо заборонено подавати будь-яку медичну допомогу голодуючим селянам, які потрапляли до міста. Про голодуючих казали їм, що то «вороги радянської влади».

По селах щодня їздили колгоспні вози і збирали по хатах мертвих.

В селі Степанівці на Вінниччині, — пише д-р Воропай, — колгоспні фіри поминали тих, що не були членами колгоспу. Одна жінка, вдова, в рядні повиносила своїх трьох дітей на кладовище, а потім померла й сама.

В селі Петропавлівці на Дніпропетровщині молодий селянин, якого розкуркулили й вигнали з села ще в 1929 році, потайки повернувся в 1933 р. до села. Він уночі прийшов пішки з залізничної станції, але в село зайти побоявся. Проти його колишньої хати, де тепер жили старі батьки, росло жито, що саме викидало колос. Він заліз у те жито й заснув. Вранці, коли зійшло сонце, він побачив таку картину: дівчина 14 років, дочка Омеляна Слизького, колишнього сусіди, витягала з хати мертве тіло батька та намагалась покласти на візок. Боса, в одній сорочці, вся в сльозах, вона ніяк не могла справитись з тяжким тілом... Я вийшов із жита, — розповідав цей селянин, — і питаю:

— Куди ти везеш свого батька?

— На цвинтар, — каже дівчина, — вони вже три дні лежать мертві в хаті. Я з ними боюся спати.

Як згадано раніше, організацією голоду та нищення селян керували по селах 10-тисячники та 25-тисячники, прислані з Росії. Один селянин, що живе тепер в Англії, розповів авторові книжки «В дев'ятому крузі», як у 1933 р. його батька змусили возити трупи на цвинтар. Йому також довелося одвезти свого двоюрідного брата, його дружину і їхнього сина, свого племінника. Хлопець ще був живий і його можна було врятувати.

— Та він ще живий! — каже батько.

— Да что мы за ним еще раз будем ехать? Все равно подойдет. Давай! — наказав десятитисячник, що був тоді головою колгоспу.

Не краще було і на батьківщині Тараса Шевченка. Мешканець с. Кирилівки розповів, що там вимерло півсела, а частина розбіглась. У селі Зелена Діброва з 1210 дворів 843 хати спорожніли, а лишилися люди в 367 хатах, де ще не всі померли.

Письменник Гай-Головко як кореспондент був посланий на село. Приїхавши спершу до Краснограда, він помітив, що на вулицях майже не було людей. Крамниці закриті, навіть не було де пообідати. Лише дякуючи відрядженню,

йому дозволили пообідати в їдальні для членів комуністичної партії та НКВС. Потім його відрядили на посівну в Новонавлівку, село поблизу Краснограда... Увечері місцеві партійці та комсомольці організували 5 бригад, які мали їхати до інших сіл збирати по хатах померлих. Гай-Головко був призначений до села Кобзівки, де біля хат уже були прибиті на кілочках написи, скільки в якій хаті померлих. І він з однією, теж присланою студенткою виносив померлих з хат на вулицю, а там їх забирали на вози й відвозили на цвинтар. Письменник бачив там сотні трупів і всі ті жахи висвітлив у своїй книжці спогадів «Смертельною дорогою», що вийшла в Канаді в 1979 р.

*

Дружина драматурга Миколи Куліша, Антоніна, у своїх спогадах пише, що, почувши про голод на селі, її чоловік Микола Куліш сам поїхав, щоб переконатись, що справді там діється... Через два тижні він повернувся до Харкова і був такий сумний та пригнічений, що вона налякалася.

— Може, що трапилось в дорозі? — запитала вона. — Ти хворий?

А він відповів:

— Старенька (так він завжди називав дружину), якби ти знала, якби бачила, що робиться по селах — це жах! Це страшний жах! Уяви собі — по дорогах лежать пухлі й мертві люди, по селах тихо, люди не ходять, бо не мають уже сил рухатися. Біля матері лежать мертві діти, а вона сама впала через поріг і конає. Навіть псів по селах не стало. І ця Україна цвіте, збіжжя красується по полях. Та нема кому його збирати! Багатуща країна, земля, як золото, працюючий і здібний народ, і що з ним зробили?!

*

Гнат Хоткевич, що жив тоді у Високому під Харковом, прислав до видавництва взимку 1933 р. розпачливого листа. Він писав:

Як мені далі жити? Мене позбавили праці і хлібних карток...

Ми голодуємо. Я спроможний купити лише один кухоль квасолі на день, з якою варимо на всіх юшку... На двох дітей маємо лише одну пару чобіт, а їм же треба ходити до школи. А надворі сувора зима. В хаті нічим топити. Легаючи спати, вкриваємось всією нашою одежею. Вода в хаті замерзає...

Зі свідчень Яра Славутича перед міжнародною комісією у Нью-Йорку:

Тому що все зерно пограбували, люди вмирали з голоду вже у грудні 1932 року. Коней, собак і котів, як і всю городину, вже поїли. Я бачив багато трупів уздовж дороги, їх замерзлих ніхто не підбирав до весни, коли вони починали розкладатися й наповнювались смеродом околиці. Моя бабуся померла на початку 1933 року (відмовилась їсти, щоб було більше поживи для дітей), незабаром померла наймолодша піврічна сестричка Галочка, бо ніде не було молока. Наприкінці травня або на початку червня 1933 року помер мій улюблений дід, якого я рятував протягом усієї весни, доглядаючи худобу в радгоспі «Скотар». Помер на моїх руках — після того як я склав перед ним присягу — «вижити й розказати всьому світові, як Москва нищить Україну...»

Коли випускниця з Кривого Рога Л. Устиченко провела конференцію про голодомор на базі шкіл Інгульця, хтось із директорів докинув невдоволено: «Нащо про таке говорити!»

Немає міри, якою можна було б виміряти зло, немає символу, щоб увиразнити горе, немає страшнішого страху, бо уже недостатнім є витворений народною фантазією образ біди Чорний Ворон — він виглядає немічно і дурнувато у поемі Б. Олійника про Чорнобиль.

Отже, народні оповіді про жакхливий час 33-го року здатні учити наших митців писати так, як писав Василь Стефаник.

Наприкінці хочу перепросити за ті страшні записи — студентів, що спонукав їх до тієї слізної праці, а також читачів. Бо я знаю, як то їх читати... Мною підготовлено до видання збірник спогадів про голодомор (15 друк. арк.).

Як пише Лідія Коваленко-Маняк: «Що далі відходить од нас страшний 33-й, то виразніше, повніше бачимо, глибше усвідомлюємо вже скоєне над нами».

ВАСИЛЬ СКРИПКА

м. Кривий Ріг

Ми 33-й з дідом викріпили — повезло. Нам санітарна служба встановила пайок — півхлібини і оселедець на день. За те ми повинні були щодня викопать на цвинтарі яму душ на 20-30. Оце нам таке жалування та ще Степану Чумаку, той, що мертвих до ями звозив.

У нас тоді таке творилося! Половина людей вимерла. А оці села, що за Берестовою — чи хоч одна душечка в них зосталася? Чумак звозити не вправлявся, а ми — яму копати. І як людям не вмирати, коли наїхало: в шкірянках, ремінням опеззані, з наганями — з комори тягнуть, з горища змітають, з погребя цуплять: картопелька, бурячок, квасоля, грушки сушені — все під мітлу вимели. Про хліб я уже й не кажу. Ще сніг не впав, а люди вже пухнуть. Скільки тих жебраків було! Іде батько і п'ятеро комахні за ним — всі вихудлі, аж кісточки світяться: «Дайте, Христа ради. Порятуйте, тітонько, поміраємо вже. Хоч крихтинку хлібця, хоч лушпаечку маленьку».

Зимую ями не викопаєш, то Чумак до Берестової на урвище звозив. Це тих, що серед вулиці на виду впали. А тих, що по узбіччю, по бур'янах скільки! Як земля розморозилась — продихнути нічим.

Закидали ми з чоловіком одну яму, а чуємо, Чумак знову везе. Давай ми другу копати, а закидає уже й сили немає. Кажу дідові: «Не можу я більше, нехай завтра вже». А він матюкається: «Хіба завтра роботи менше? Тоді і цю закидає, і нову викопати». Та я на своєму наполягаю: кинув лопату — не можу, й усе.

Переділили ми іржавого оселедця, запили водою та й лягли спати. А раненько — до ями із лопатами. Глядь — чоловік сидить і ноги в яму звів. «Чого ти тут?» — питаємо. А він: «З